

Przystanek historia

<https://przystanekhistoria.pl/pa2/tematy/wrzesien-1939/103077,Boje-rtm-Ryszarda-Wiszowatego-na-Grodzienszczyznie-we-wrzesniu-1939-roku.html>

Rotmistrz Ryszard Wiszowaty na czele szwadronu. Fot. ze zbiorów Ryszarda Wiszowatego

ARTYKUŁ

Boje rtm. Ryszarda Wiszowatego na Grodzieńszczyźnie we wrześniu 1939 roku

OKRES HISTORYCZNY

(1939-1945) II wojna światowa

Autor: MAREK KOZAK 05.09.2023

Bez wypowiedzenia wojny Sowieci dokonali 17 września 1939 r. zbrojnej napaści na Polskę, będącą od 1 września w stanie wojny z III Rzeszą. Wkraczającym jednostkom Armii Czerwonej opór zbrojny stawiały m.in. związki

taktyczne Korpusu Ochrony Pogranicza, Brygada Rezerwowa Kawalerii Wołkowysk i Samodzielna Grupa Operacyjna Polesie.

Główne kierunki natarcia Frontu Białoruskiego objęły Wilno, Baranowicze - Wołkowysk - Grodno - Suwałki i Brześć nad Bugiem. W dniach 18-19 września miała miejsce obrona Wilna przed nacierającymi wojskami sowieckimi. Z kolei w dniach 20-21 września trwały ciężkie walki o Grodno. Jako ostatnie, 24 września, zdobyte zostały Suwałki.

W walce z dywersją

Po 17 września 1939 r. na Grodzieńszczyźnie doszło do szeregu antypolskich wystąpień zbrojnych. W osadach, wsiach i miasteczkach pojawiły się grupki uzbrojonych mężczyzn z czerwonymi opaskami na rękawach. Na ogół byli to działacze i sympatycy Komunistycznej Partii Zachodniej Białorusi (rozwiązana z rozkazu Stalina w 1938 r.), a także więźniowie polityczni i kryminalni zbiegli z niestrzeżonych więzień, m.in. z Grodna. Rebelianci gromadzili się i zdobywali spore ilości broni, a w krótkim czasie zajęli Jeziory, Ostrynę i Skidel¹.

Ryszard Wiszowaty, urodzony 10 września 1894 r. w miejscowości Wiszowate w powiecie białostockim⁵, miał już za sobą doświadczenie bojowe.

18 września 1939 r. grupa dywersantów opanowała miasteczko Jeziory. Dwa dni później do walki z nimi ruszyli ułani ze 110. pułku, którzy po zacieklej walce pokonali przeciwnika. 19 września maszerujące przez miejscowość Ostryna oddziały Rezerwowej Brygady Kawalerii „Wołkowysk” pod dowództwem płk. Edmunda Heldut-Tarasiewicza zostały ostrzelane przez rebeliantów. Opór przeciwnika przełamał 102. pułk ułanów. W obu tych przypadkach schwytani z bronią w ręku zostali rozstrzelani na miejscu². Także 19 września 1939 r. w godzinach popołudniowych we wsi Dubno (pomiędzy Grodnem a Wołkowyskiem) doszło do walki prosowieckich dywersantów z dwoma z pięciu szwadronów improwizowanej grupy rtm. Ryszarda Wiszowatego (dowodzone przez por. rez. Młynarskiego i por. rez. Zembrzuskiego). Były to grupy kawalerii sformowane z pozostałości 2. i 10. pułku ułanów i innych luźnych oddziałów zapasowych. W rezultacie tego starcia większość

wsi spłonęła, a rebelianci się wycofali³. Jak pisał w relacji rtm. Wiszowaty:

„6 km od Zaniemeńska we wsi Dubno dostałem ognia z kb. Szwadron straży przedniej zlikwidował ten incydent bardzo szybko. Bez dalszych przeszkód osiągnąłem Skidel o godz. 1-szej dnia 20 IX”⁴.

Ryszard Wiszowaty, urodzony 10 września 1894 r. w miejscowości Wiszowate w powiecie białostockim⁵, miał już za sobą doświadczenie bojowe. Jeszcze w latach 1909–1915 uczył się w Gimnazjum św. Katarzyny w Petersburgu, a następnie w tamtejszej Cesarskiej Wojskowej Akademii Medycznej. Jednak rewolucja i przewrót bolszewicki uniemożliwiły mu studia.

Rotmistrz Ryszard Wiszowaty na czele szwadronu. Fot. ze zbiorów Ryszarda Wiszowatego

Do Polski wrócił w lipcu 1918 r. i zamieszkał w Knyszynie (pow. białostocki). W 1919 r. zaciągnął się jako ochotnik do Pułku Jazdy Tatarskiej⁶. W 1920 r. ukończył w Przemyślu Szkołę Oficerów Jazdy. 1 maja 1920 r. w stopniu podchorążego kawalerii otrzymał przydział na stanowisko dowódcy plutonu do 10. Pułku Ułanów Litewskich, zaś 1 września 1920 r. awans na stopień podporucznika. Brał czynny udział w wojnie polsko-bolszewickiej i został odznaczony Krzyżem Walecznych⁷.

Rotmistrz Wiszowaty w latach trzydziestych był m.in. kierownikiem kancelarii głównej w Dowództwie Obszaru Warownego Wilno. Od 1 do 14 września 1939 r. był oficerem personalnym Ośrodka Zapasowego Kawalerii „Białystok”. 15 września gen. bryg. st. sp. Wacław Przeździecki przekazał mu rozkaz objęcia dowództwa nad pięcioma szwadronami marszowymi znajdującymi się wówczas w rejonie Białegostoku⁸.

Rebelia w Skidlu

Niedługo po wkroczeniu wojsk sowieckich na terytorium Polski, 18 września 1939 r., rozpoczęła się tzw. rebelia w Skidlu (powstanie skidelskie). Grupa rebeliantów na czele z komunistami z rozwiązanej w 1938 r. Komunistycznej Partii Zachodniej Białorusi opanowała posterunek policji, pocztę, elektrownię, a także rozbroiła i aresztowała obecnych w mieście policjantów i oficerów WP. Łącznie aresztowano piętnastu oficerów, w tym płk. Zygmunta Szafranowskiego, szefa Rejonowej Komendy Uzupełnień w Białymstoku, który przejeżdżał przez Skidel, przewożąc kasę Zgrupowania „Wołkowysk” gen. Wacława Przeździeckiego, zawierającą 1,5 mln zł⁹.

Wieści o wydarzeniach w gminie Skidel dotarły do powiatowej komendy Policji Państwowej w Grodnie za pośrednictwem zbiegłych policjantów.

Według ustaleń Marka Wierzbickiego – na podstawie źródeł sowieckich – w miasteczku rozprzestrzeniła się rewolta, a oddział „powstańców” liczył około dwustu partyzantów, w którego skład weszli przedstawiciele proletariatu żydowskiego, więźniowie polityczni zwolnieni z więzienia w Grodnie i białoruscy chłopcy napływający z okolicznych wiosek¹⁰.

Wieści o wydarzeniach w gminie Skidel dotarły do powiatowej komendy Policji Państwowej w Grodnie za pośrednictwem zbiegłych policjantów. Podjęto decyzję o wysłaniu karnej ekspedycji. 19 września 1939 r. żołnierze dowodzeni przez kpt. Pileckiego ruszyli w kierunku Skidla kilkoma samochodami ciężarowymi. Po rozpoczęciu natarcia ekspedycja karna uzyskała przewagę i wyparła rebeliantów z miasteczka. Część z nich uciekła, pozostali zaś ukrywali się w piwnicach domów. W poszukiwaniach i aresztowaniach „powstańców” pomagali polscy mieszkańcy Skidla, którzy służyli za przewodników i wskazywali domy miejscowych działaczy komunistycznych¹¹. Ekspedycja karna po pacyfikacji miasteczka wieczorem 19 września 1939 r. wycofała się do Grodna.

Po ciężkim boju polskiej stronie udało się zatrzymać rajd sowieckich czołgów pod dowództwem mjr. Czuwakina. 101. pułk ułanów zadał przeciwnikowi poważne straty, a swoje pozycje opuścił dopiero na rozkaz gen. Przeździeckiego, który polecił podległym sobie oddziałom skoncentrować się w pobliżu Sopoćkiń.

W nocy z 19 na 20 września do Skidla wkroczyło zgrupowanie kawalerii rtm. Wiszowatego. Rozkwaterował on cztery szwadrony w okolicznych wioskach, a sam z dwoma stanął w Skidlu. Rano 20 września rebelianci zaatakowali miasteczko. Odpowiedź Polaków była zdecydowana. Dywersanci schwytani z bronią w ręku zostali rozstrzelani. Zadaniem Wiszowatego było utrzymanie Skidla jak najdłużej, by dać więcej czasu na przygotowanie obrony Grodna¹².

Jednak w walkach z nadciągającymi sowieckimi czołgami grupy zmechanizowanej 16. Korpusu Strzeleckiego rtm. Wiszowaty nie dysponował żadną bronią przeciwpancerną, a zapasy amunicji były niewielkie.

Mimo to na przedpolu obrony udało się polskiej stronie unieruchomić dwa czołgi, a kolejne cztery w samym mieście. Rotmistrz wspominał:

„Czołgi, co podchodziły bliżej, obrzucane granatami cofały się, powtarzając ten manewr po kilkadziesiąt razy, dwa czołgi mniejsze zostały na polu unieruchomione. Dopiero około godz. 14-ej pękło mi prawe skrzydło, gdyż por. Liszewski został zabity, a szwadron jego pozostawił pole walki zupełnie. Czołgi wdarły się do miasta, za nimi piechota i dużo osób cywilnych z karabinami (Żydzi i chłopcy), wycofałem się również do miasta, gdzie zaczęła się walka uliczna [...]. Na rynku w mieście pozostały 4 czołgi unieruchomione. Około godz. 18-ej pozostaje przy mnie 18-tu ludzi wraz z oficerami (ppor. Kretkowski z 2 p. uł., ppor. Henocho z 1 p. uł., pchor. Skolimowski z 10 p. uł.) i podoficerami. Zabierając rannych opuszczamy Skidel”¹³.

Po południu 20 września po kilkugodzinnej walce z osłabionym zgrupowaniem rotmistrza Skidel został opanowany przez wojska sowieckie. Polski szwadron w uszczuplonym składzie przez Żydomlę wycofał się do Grodna¹⁴. Lekko ranny w nogę i rękę rtm. Wiszowaty wraz z osiemnastką swoich ludzi dotarł tam 21

września¹⁵.

**Odznaka 10. Pułku Ułanów
Litewskich. Fot. desa.art.pl**

Kodziowce - Sopoćkinie

22 września dobiegła końca dwudniowa heroiczna obrona Grodna. Po upadku miasta Sowietci dokonali bez sądu egzekucji około trzystu obrońców, w tym młodzieży szkolnej. Z kolei przed północą 22 września 1939 r. rozpoczęło się jedno z największych starć armii sowieckiej z armią polską we wrześniu 1939 r. - bój pod Kodziowcami. Obroną wsi znajdującej się między Hożą a Sopoćkiniami dowodził mjr Stanisław Żukowski. Po ciężkim boju polskiej stronie udało się zatrzymać rajd sowieckich czołgów pod dowództwem mjr. Czuwakina. 101. pułk ułanów zadał przeciwnikowi poważne straty, a swoje pozycje opuścił dopiero na rozkaz gen. Przeździeckiego, który polecił podległym sobie oddziałom skoncentrować się w pobliżu Sopoćkiń, a następnie przystąpić do odwrotu w kierunku granicy państwowej z Litwą¹⁶.

Jeszcze 22 września 1939 r., zanim armia sowiecka dotarła do Sopoćkiń, w Szymkowcach doszło do krótkiej walki ze słabymi wówczas szwadronami rtm. Wiszowatego, które jako jedne z ostatnich większych grup żołnierskich przekroczyły granicę litewską. Miało to miejsce 26 września 1939 r.¹⁷.

Karykatura por. Ryszarda Wiszowatego, autor Jotes (Jerzy Szwajcer). Fot. ze zbiorów Ryszarda Wiszowatego

Przez Litwę na Zachód

W historiografii liczbę internowanych na Litwie polskich żołnierzy szacuje się na ok. 14 tys., w tym 2,5 tys. oficerów. Od pierwszych dni internowania w większości obozów organizowano zbiorowe lub pojedyncze ucieczki. Do końca listopada 1939 r. z obozów zbiegło blisko 1,4 tys. internowanych. Władze sowieckie zarzucały stronie litewskiej zbyt łagodne traktowanie polskich żołnierzy. W chwili rozpoczęcia wywózek do obozów NKWD w czerwcu 1940 r. liczba przetrzymywanych na Litwie wynosiła nieco ponad 4 tys.¹⁸.

Jednym z tych, którym udało się uniknąć zsyłki w głąb ZSRS, był rtm. Wiszowaty. Uciekł z internowania i przedostał się do Francji (przebywał w obozie wojskowym Camp de Coëtquidan – położonym w Bretanii w miejscowości Guer), a po jej upadku do Wielkiej Brytanii. Tam służył w administracji Dywizjonu 303 w bazie wojskowej w Northolt. W 1949 r. za walki w okolicach Skidła otrzymał Krzyż Walecznych. Zmarł 2 września 1971 r. w Londynie¹⁹.

Grób Ryszarda Wiszowatego na Cmentarzu South Ealing w Londynie (fotografia przedstawiająca stan sprzed renowacji przeprowadzonej przez Instytut Pamięci Narodowej)

Grób majora Wiszowatego został wyremontowany przez Biuro Upamiętniania Walk i Męczeństwa IPN i uzupełniony o płytę z inskrypcją wymieniającą

zasługi pochowanego oficera

13 lutego 2023 r. na Cmentarzu South Ealing w Londynie kwiaty i znicze przy grobie mjr. Ryszarda Wiszowatego złożyli konsul Rzeczypospolitej Polskiej Tomasz Balcerowski oraz dyrektor Biura Upamiętniania Walk i Męczeństwa IPN Adam Siwek

Tekst pochodzi z numeru 9/2022 „Biuletynu IPN”

¹ M. Wierzbicki, *Powstanie skidelskie 1939 r.*, „Białoruskie Zeszyty Historyczne” 1997, nr 7, s.77.

² *Ibidem*, s.78.

³ Cz.Grzelak, *Kresy w ogniu. Wojna na ziemiach wschodnich Rzeczypospolitej we wrześniu 1939 roku*, Warszawa 2014, s.162.

⁴ Instytut Polski i Muzeum im. gen. Sikorskiego (dalej PISM), B.I.109/B/6, Relacja rtm. Ryszarda Wiszowatego z walk o Skidel i Grodno, 15 II 1940, k.5.

⁵ Po zmianie dokonanej w latach pięćdziesiątych miejscowość nosi nazwę Wyszowate (wieś w gminie Trzciannie, powiat moniecki).

⁶ V.B.Jedigar, *Zarys historii wojennej Tatarskiego Pułku Ułanów imienia pułkownika Mustafy Achmatowicza*, [w:] *Zarys historii wojennej Pułków Polskich 1918-1920*, Warszawa 1933, reprint Gdańsk-Białystok 1990, s.10, <https://www.wbc.poznan.pl/dlibra/publication/398591/edition/309869/content>.

⁷ J.S.Wojciechowski, *10 Pułk Ułanów Litewskich 1918-1939*, Oświęcim 2014, s.435.

⁸ *Ibidem*, s. 434-435.

⁹ M. Wierzbicki, *Powstanie...*, s. 79.

¹⁰ *Ibidem*, s. 79-80.

¹¹ *Ibidem*, s. 81-82.

¹² A.Tomczyk, *Walki o Skidel w 1939 r.*, „Zeszyty Katyńskie” 1997, nr 8, s.111.

¹³ PISM, B.I.109/B/6, Relacja rtm.Ryszarda Wiszowatego..., k.7-9.

¹⁴ Cz.Grzelak, *Wilno – Grodno – Kodziowce 1939*, Warszawa 2002, s.101.

¹⁵ A.Tomczyk, *Walki...*, s.112.

¹⁶ Cz.Grzelak, *Wilno...*, s.133.

¹⁷ Cz.Grzelak, *Kresy w ogniu...*, s.182.

¹⁸ Szerzej zob.: S.Jaczyński, *Przejęcie polskich internowanych na Litwie przez NKWD latem 1940 roku*, „Doctrina. Studia Społeczno-Polityczne” 2018, nr 15, s.77-96.

¹⁹ M.Lewkowicz, *Knyszyńskie wątki życiorysu Ryszarda Wiszowatego*, [w:] „Nowy Goniec Knyszyński” 2020, nr 4-5, s.28. (Grób majora Wiszowatego na Cmentarzu South Ealing w Londynie został wyremontowany przez Biuro Upamiętniania Walk i Męczeństwa IPN w ramach opieki nad grobami polskich weteranów poza granicami, którą IPN realizuje na mocy ustawy o grobach weteranów walk o wolność i niepodległość Polski. Zob. „Upamiętnienie polskich weteranów w Anglii”: <https://ipn.gov.pl/pl/upamietnianie/biezaca-dzialalnosc-biu/178990,Upamietnienie-polskich-weteranow-w-Anglii.html> _ przyp. redakcji PH).

COFNIJ SIĘ